

Ilmestynyt teoksessa: S.Pihlström, K. Rolin ja F. Ruokonen (toim.)

Käytäntö, Yliopistopaino, Helsinki, 236-242.

Tulkinta, ymmärtäminen ja käytäntö

PANU RAATIKAINEN

Kiinnostukseni kohteena seuraavassa on tietty suosittu ”intellektualistinen” käsitys kielen ja käsitteiden oppimisesta ja ymmärtämisestä. Käsitys on sinällään hyvin periteinen, ja voidaan väittää, että se on ollut ainakin piilevästi sisäänrakennettuna useiden uuden ajan filosofien teorioissa. Jätän tämän väitteen tarkemman erittelyn kuitenkin filosofian historioitsijoiden selvitettäväksi, ja keskityn seuraavassa käsityksen enemmän tai vähemmän julkilausuttuihin ilmentymiin nykyajan filosofiassa. Se on vaikuttanut monissa vaikutusvaltaisissa lähestymistavoissa kieleen, merkitykseen ja mieleen.

1. Intellektualistinen käsitys kielen oppimisesta

Aloitin tarkasteluni oman aikamme kielitieteen voimahahmosta Noam Chomskysta, joka on vaikuttanut perustavalla tavalla myös nykyaikaiseen kielifilosofiaan. Chomsky uudisti kielitieteen siirtämällä huomion strukturalistien suosimasta morfeemien ja foneemien kuvailusta ja luokittelusta systemaattiseen lauserakenteeseen, syntaksiin. Edellisiä on äärellinen määrä, mutta kieliopillisesti oikeinmuodostettuja lauseita on periaatteessa ääretön määrä. Ne olisi mahdotonta kuvata yksi kerrallaan, joten tarkastelun on keskityttävä lauseopillisiin sääntöihin. Chomsky ajatteli, että kielenpuhujat tietävät kielensä säännöt. Kielitiede kuvaa siis samalla jotain, mikä kielenpuhujilla on mielessään. (Chomsky 1957, 1965)

Keskeisessä osassa Chomskyn klassisissa ja vaikutusvaltaisissa töissä 1950-1970-luvuilla¹ oli käsitys kielen oppimisesta hypoteesien testaamisena. Chomskyn mukaan ensimmäistä kieltään oppiva lapsi on eräänlainen ”pikkulingvisti”, joka – tiedostamattomasti – muodostaa hypoteeseja

¹ Chomsky on 1980-luvulta alkaen ottanut etäisyyttä tähän aiempaan kantaansa, mutta tämä ei ole olennaista systemaattisen tarkastelumme kannalta.

lauseopillisista ja semanttisista rakenteista sekä testaa näitä hypoteeseja havaintokokemusta vasten (Chomsky 1965, s. 4-, s. 30-). Edelleen, Chomsky väittää, että havaintoaiheisto, jonka pohjalta lapsi vaivattoman oloisesti oppii äidinkieltä noin 8 ikävuoteen mennessä, on aivan liian niukka selittämään sujuvaa kielikykyä. Chomskyn johtopäätös on, että lapsella täytyy olla huomattava määrä synnynnäistä tietoa kieliopista, kaikille inhimillisille kielille yhteisestä universaalikieliopista (Chomsky 1965, s. 47-59).

Chomskyn ajatuksia on edelleen kehittänyt ja vienyt äärimmäisiin johtopäätöksiin viimeaikaisen psykologian ja kognitiotieteen filosofian keskeinen vaikuttaja Jerry Fodor. Hän esitti jyrkät käsityksensä jo klassiseksi muodostuneessa teoksessaan *The Language of Thought* ('Ajattelun kieli') vuodelta 1975 (Fodor 1975, kts. myös Fodor 1979, 1981).

Fodor ottaa perustavaksi lähtökohdaksi Chomskylta kirjaimellisesti ja vahvassa mielessä käsityksen kielen ja käsitteiden oppimisesta hypoteesien muodostamisena ja testaamisena (kts. esim. Fodor 1975, s. 35, s. 59). Tämä edellyttää kuitenkin jonkin esitysjärjestelmän, välikappaleen jossa hypoteesit voidaan muodostaa: "ajattelun kielen". Fodor tiivistää teesinsä toteamalla, ettei voi oppia mitään kieltä, ellei jo hallitse toista kieltä (1975, s. 65). Fodorin johtopäätös on, että äärettömän regression välttämiseksi on pakko ajatella, että yksi ihmisen osaamista kielistä ei voi olla opittu – se on synnynnäinen. Fodorin mukaan tämän synnynnäisen ajattelun kielen on oltava vähintään yhtä rikas ja ilmaisuvoimainen kuin mikä tahansa luonnollinen kieli jonka voisimme oppia. Edelleen, emme tosi asiassa opi käsitteitä; ne ovat synnynnäisesti mielessämme. Chomskyn ja Fodorin rationalistisistä käsitystä synnynnäisistä ideoista on tapana kutsua *nativismiksi*.

Ehkä yllättävämpi väitteeni on, että hyvin samanhenkinen käsitys kielen oppimisesta ja osaamisesta esiintyy myös tietyillä vaikutusvaltaisilla, filosofisesti hyvin toisella tavalla, paljon empiristisemmin ja jopa behavioristisesti asennoituvilla filosofeilla. Tarkoitan Donald Davidsonia ja Michael Dummettia. Itse asiassa olisin valmis väittämään, että Chomsky on heidän ilmeisistä eroistaan huolimatta tosiasiallisesti vaikuttanut molempien ajatteluun, mutta tämän perusteellinen todentaminen veisi meidän liian kauaksi varsinaisesta aiheestamme. Riittääköön, että totean tietyt systemaattiset yhtymäkohdat.

Ensiksikin, sekä Davidson että Dummett ovat Chomskyn tapaan hyvin vaikuttuneita kielen luovuudesta ts. äärettömyydestä. Kielen oppimisen teorian on otettava se huomioon. Edelleen, molemmat pitävät merkitysteorian (kuten Chomsky syntaksin) keskeisenä tutkimuskohteena sitä,

mitä puhujat tietävät, ts. kielikykyä tai kielen ymmärtämistä. Molemmat päätyvät tarkastelemaan kielen oppimista ja osaamista teoreettisena, propositionaalisenä tietona. Molemmat myös ajattelevat, että kielen oppiminen on kyseisen kielen merkitysteorian tietämään tulemista.

Davidsonin mukaan ”kielifilosofian pääasiallinen, ellei ainoa, perustava kiinnostuksen kohde on luonnollisten kielten ymmärtäminen” (Davidson 1984, s. 71). Davidson olettaa julkilausutusti, että ”kielen puhujat kykenevät efektiivisesti määrittämään mielivaltaisen ilmaisun merkityksen tai merkitykset ... ja että merkitysteorian keskeinen tehtävä on osoittaa, kuinka tämä on mahdollista” (Davidson 1984, s. 35). Vastaavasti Dummettin perustava lähtökohta on, että ”merkitysteoria on ymmärtämisen teoria” (Dummett 1973, s. 92; 1975, s. 99).

Davidsonin mukaan ”[s]emanttisen totuuden käsitteen tietäminen kielelle on ... yhtä kuin ymmärtää kieltä” (1984, s.24). Davidson katsoo, että ”[k]aikkeen toisen puheen ymmärtämiseen sisältyy radikaalitulkintaa” (Davidson 1984, s. 125). Vaikka Dummett toisaalta toteaa, että kielen tunteminen on ”käytännöllinen kyky”, hän ei toisaalta näe mitään ongelmaa sen esittämisessä propositionaalisenä tietona. Tämä tietomme ”teoreettinen esitys” on ”merkitysteoria kielelle”. Kielen puhujilla on ”implisiittistä tietoa” esityksen propositionaalisista (Dummett 1976, s. 68-71).

Todettakoon, että koska empirismiin päin kallellaan olevat Davidson ja Dummett tuskin haluavat olettaa synnynnäisen ajattelun kielen, heillä ei ole mitään tapaa selittää, kuinka ensimmäistä kieltään oppiva ihmisenalku esittää itselleen oletetun propositionaalisen tiedon. Chomsky ja Fodor, olkoonkin että heidän kantansa on varsin fantastinen, ainakin pystyvät selittämään tämän.

2. Wittgensteinin käsitys kielen oppimisesta ja ymmärtämisestä

Siirtykäämme nyt tarkastellaan filosofia, jonka ajattelussa keskeisessä asemassa on johtopäätös, että ainakaan kaikki kielellinen ymmärtäminen *ei* ole tulkintaa, ja että kielen oppiminen *ei* ole – perustavimmalla tasollaan – mitään hypoteesien muodostamista ja testaamista. Tarkoitin luonnollisesti Ludwig Wittgensteinia ja tämän nk. myöhäisfilosofiaa.

Tunnetusti Wittgenstein hyökkää *Filosofisissa tutkimuksissaan* (”FT”) ”augustinolaiseksi” kutsumaansa kielikäsitystä vastaan – käsitystä, johon sisältyy selvästikin edellä tarkastelemaani oppimiskäsitystä vastaava kuva lapsen kielenoppimisesta. Wittgenstein kirjoittaa:

Augustinus kuvaa inhimillisen kielen oppimista ikään kuin lapsi tulisi toiseen maahan eikä ymmärrä maan kieltä. Toisin sanoen: ikään kuin hänellä olisi jo kieli, ei vain tätä kieltä. Tai myös: Ikään kuin lapsi osaisi jo ajatella, ei vain vielä puhua. Ja ”ajatteleva” merkitsisi tässä jotakin samaa kuin itselleen puhuminen. (FT §32)

Juuri näinhän myös Chomsky ja Fodor sekä monet muut ajattelevat. Wittgenstein on eri mieltä. Mutta pelkkä erimielisyyden ilmaus ei tietenkään vielä osoita, että käsitys todella on virheellinen. Meidän on tarkasteltava perusteellisemmin, kuinka Wittgenstein pyrkii osoittamaan ”augustinolaisen” ts. intellektualistisen kielikäsitteen kestäväksi.

Toisin kuin yleisesti ajatellaan, Wittgensteinin kuuluisa yksityisen kielen hylkääminen, olettaen että se on pätevä, ei ole argumentti Chomskyn ja Fodorin nativismia vastaan. Ajattelun kieli ei ole yksityinen kieli Wittgensteinin mielessä.² Pikemminkin ristiriita heidän välillään on yleisessä käsityksessä julkisen, luonnollisen kielen oppimisesta ja ymmärtämisestä.

Pääsemme hyvin käsiksi asiaan tarkastelemalla Kripken kuuluisaksi tekemää Wittgensteinin ”säännönseuraamisen paradoksia”, joka Kripken tulkinnan mukaan on vahva argumentti jyrkän merkityskeptisismien puolesta (Kripke 1982). Wittgensteinhan esittää johtopäätöksensä (FT §198, §201), että tulkinta ei voi koskaan määrätä merkitystä.

Wittgenstein lähtee liikkeelle ajatuksesta, että kielen hallitsemiseen sisältyy kyky käyttää kielen ilmaisuja, merkkejä, säännönmukaisella tavalla; kieltä osaava henkilö niin sanotusti ”seuraa sääntöä”. Filosofisten tutkimusten §198:ssa hän päätyy kuitenkin toteamaan: ”Jokainen tulkinta on yhdessä tulkittujen asioiden kanssa ilmassa eikä voi antaa näille mitään tukea. Pelkät tulkinnat eivät määrää merkitystä” (FT §198). Ja hän palaa asiaan keskeisessä pykälässä 201: ”Paradoksimme oli tämä: Sääntö ei voisi määrätä mitään toimintatapaa, kun kerran kaikki toimintatavat on mahdollista saattaa sopusointuun säännön kanssa” (FT §201). Tämä on Wittgensteinin *negatiivinen johtopäätös*.

² Vaikka Fodor näin uskookin ja pyrkii kumoamaan Wittgensteinin yksityisen kielen argumentin; kts. Fodor 1975, luku 2. Fodorin virhe on siinä, että hän olettaa ongelmallisen ”yhteisötulkinnan” yksityisen kielen argumentin perustaksi. Vrt. viite 4.

Kripke (1982) – muiden muassa – siis näkee tässä Wittgensteinin argumentoivan merkitysskeptisismien puolesta. Johtopäätös on kuuluisuudestaan huolimatta kuitenkin hätköity, mikä selviää pelkästään lukemalla pykälää 201 eteenpäin. Jo seuraavassa kappaleessa Wittgenstein toteaa, että tässä täytyy olla ”väärinkäsitys”. Se mitä nk. paradoksi hänen mukaansa osoittaa on, että ”on olemassa sääntökäsitys, joka ei ole tulkintaa” (FT §201). Tämä on hänen *positiivinen johtopäätöksensä*, joka on jäänyt usein huomaamatta (vrt. Budd 1984, 1989).

Vaikka olemmekin taipuvaisia sanomaan kaikkea säännönmukaista toimintaa tulkinnaksi, olisi meidän Wittgensteinin mukaan itse asiassa sanottava ”tulkitsemiseksi” vain sääntöilmäisyyden korvaamista toisella (FT §201).³ Ja kielen ymmärtämisen, ”säännön seuraamisen”, on siis lopulta oltava jotain kuin tulkintaa. Mutta mitä?

Wittgenstein toteaa, että perustavassa mielessä säännön seuraaminen on käytäntöä (FT §202). Ymmärtäminen onkin Wittgensteinin mukaan refleктоimatonta käytännön taito tai kyky, ei käsitteellistä tietoa. Se on harjoitukseen perustuvaa ”tekniikan hallitsemista” (FT §199). ”Kun seuraan sääntöä, en valitse. Seuraan sääntöä sokeasti” (FT § 219). Wittgensteinin käsitys kielen ymmärtämisestä on läheisessä yhteydessä siihen, kuinka hän näkee kielen oppimisen: ”Lapsi käyttää tällaisia alkeellisia kielimuotoja opitellessaan puhumaan. Kielen opettaminen ei tässä ole mitään selittämistä, vaan harjoittamista” (FT §5).

Oleennaista tälle perustavalle ymmärtämisen tavalle, joka ei ole tulkintaa, on asiaankuuluvien käytäntöjen olemassaolo. Wittgenstein ajattelee, että joku voi seurata sääntöä (”noudattaa tienviittoa”) vain mikäli siihen liittyy ”pysyvä käyttö, tapa” (FT §198). Säännönseuraaminen ja vastaavat toiminnot ovat ”tapoja (käyttöjä, instituutioita)” (FT §199). Ei siis ole mahdollista, että joku noudattaa sääntöä vain yhden kerran (FT §199). Oleellista tässä ei ole niinkään yhteisö⁴ kuin kielen ”säännönmukaisuus” (vrt. FT §207; vrt. myös Ginet 1976; McGinn 1984, s. 125-; Budd

³ Wittgensteinin tulkinnan käsitteestä, kts. McGinn 1984, s. 14, alaviite.

⁴ Nk. ”yhteisökäsitystä” tai ”yhteisötulkintaa” Wittgensteinista ovat kannattaneet ja puolustaneet mm. Malcolm, Kripke ja Peacocke. Sitä ovat vastustaneet erityisen kiivaasti Baker ja Hacker sekä maltillisemmin mm. Budd ja McGinn. Kenties paras ja monipuolisin, äärikantoja kaikkiin suuntiin välttelevä analyysi yhteisökäsityksestä on Canfield 1996.

1984, 1989) Sinisessä kirjassa Wittgenstein toteaa, että sana merkitys on sen käyttö *käytännössä* (Wittgenstein 1958, s. 69)⁵. Ymmärtäminen siis ilmenee käyttäytymisessä.

3. Johtopäätöksiä

Wittgensteinin ei suinkaan väitä, että ymmärtäminen ei koskaan pitäisi sisällään kääntämistä ts. ”tulkintaa”, vaan ainoastaan että se ei voi aina tehdä niin. Tulkinta ei siis ole välttämätöntä tai olemuksellista ymmärtämiselle. Tämä liittyy siihen Wittgensteinin usein ilmaisemaan ajatukseen, että selityksillä on päätepisteensä. Ymmärtämisen on lopulta perustuttava jollekin muulle kuin yhden merkin liittämiseksi toiseen merkkiin.

Pelkkä merkin liittäminen toiseen merkkiin, ts. tulkinta, ei siis voi määrätä mikä on näiden merkkien oikea ja väärä käyttö. Merkitys määrää oikean käytön, mutta tulkinta ei, joten tulkinta ei voi antaa merkitystä. Merkki itsessään on ”eloton”, ts. merkityksetön, eikä pelkästä syntaksista koskaan saada ulos semantiikkaa. Niinpä on toivotonta tarkastella merkityksen ymmärtämistä merkkien liittämisenä toisiin merkkeihin. Mikään merkki ei näet ole sisäisesti merkityksellinen. Tämän vuoksi ”augustinolainen” käsitys kielen oppimisesta ja ymmärtämisestä on virheellinen. Ja tämä argumentti kaivaa maata myös Chomskyn ja Fodorin nativismin jalkojen alta.

Wittgensteinin mukaan merkin ymmärtäminen ei siis ole tulkinnan antamista sille: tulkinta Wittgensteinin tarkoittamassa mielessä on merkin kääntämistä toiseksi merkiksi, eikä voi määrätä em. merkin merkitystä tai ymmärtämistä. Erityisesti, tulkinta ajattelun kielelle, ts. merkin korvaaminen *mentaalilla* merkillä, ei voi tehdä sitä. Itse argumentti ei kuitenkaan mitenkään liity jälkimmäisen merkin mentaalisuuteen. Kysymys on, kuinka mentaalinen merkki saa merkityksensä, kun syntaksi ei anna semantiikkaa. Vain merkin käyttö voi antaa sille merkityksen. Mutta miksi ei yhtä hyvin tarkastella julkisen kielen merkin käyttöä, ilman outoa kiertotietä mentaalikielen kautta (vrt. McGinn 1984, s. 118-119).

⁵ Suomennoksessa s. 125.

Kirjallisuus

- Budd, Malcolm (1984), "Wittgenstein on meaning, interpretation and rules", *Synthese* 58, 303-323.
- Budd, Malcolm (1989), *Wittgenstein's Philosophy of Psychology*, Routledge, London.
- Canfield, John V. (1996), "The community view", *Philosophical Review* 105, 469-488.
- Chomsky, Noam (1957), *Syntactic Structures*, Mouton & Co, The Hague.
- Chomsky, Noam (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Davidson, Donald (1984), *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press, Oxford.
- Dummett, Michael (1973), *Frege: Philosophy of Language*, Duckworth, London.
- Dummett, Michael (1975), "What is a theory of meaning", teoksessa S. Guttenplan (toim.), *Mind and Language*, Clarendon Press, Oxford, 97-138. (Julkaistu uudelleen teoksessa Dummett 1993.)
- Dummett, Michael (1976), "What is a theory of meaning II", teoksessa G. Evans ja J. McDowell (toim.), *Truth and Meaning: Essays in Semantics*, Clarendon Press, Oxford, 67-137. (Julkaistu uudelleen teoksessa Dummett 1993.)
- Dummett, Michael (1993), *The Seas of Language*, Oxford University Press, Oxford.
- Fodor, Jerry (1975), *The Language of Thought*, Crowell, New York
- Fodor, Jerry (1979), "On the impossibility of acquiring 'more powerful' structures", teoksessa M. Piatelli-Palmarini (toim.), *Language and Learning: The Debate Between Jean Piaget and Noam Chomsky*, Routledge and Kegan Paul, London, 142-162.
- Fodor, Jerry (1981), "The present status of the innateness controversy", teoksessa Jerry Fodor, *RePresentations: Philosophical Essays on the Foundations of Cognitive Science*, MIT Press/Bradford Books, Cambridge, Mass., 257-316.
- Ginet, Carl (1976), "Wittgenstein's claim that there could not be just one occasion of obeying a rule", *Acta Philosophica Fennica* Vol. XXVIII, Issues 1-3, 154-165.
- Kripke, Saul (1982), *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Blackwell, Oxford.
- McGinn, Colin (1984), *Wittgenstein on Meaning*, Aristotelian Society Series, Volume 1, Basil Blackwell, Oxford.
- Wittgenstein, Ludwig (1953), *Philosophische Untersuchungen*, Basil Blackwell, Oxford. Suomeksi: *Filosofisia tutkimuksia*, suom. Heikki Nyman, WSOY, Juva, 1981. ("FT")
- Wittgenstein, Ludwig (1958), *The Blue and Brown Books. Preliminary Studies for the 'Philosophical Investigations'*, Basil Blackwell, Oxford. Suomeksi: *Sininen ja ruskea kirja. Filosofisten tutkimusten esitutkimuksia (1933-1925)*, suom. Heikki Nyman, WSOY, Juva, 1980.